

TRI ROMANIČKE GRAĐEVINE U DIKLU

Diklo i Petrčane, dva primorska sela na sjeverozapadu Zadra, idu u red onih lokaliteta, koji se često spominju u objavljenim srednjovjekovnim dokumentima. Preko sačuvanih arhiva benediktinskih samostana sv. Krševana i sv. Marije u Zadru informirani smo o raznim donacijama, raspravama i drugim pravnim procedurama, koje su vezane uz te lokalitete.

Diklo se navodi u najstarijim našim ispravama iz X. stoljeća,¹ u ispravama kralja Petra Krešimira IV.² i u nizu kasnijih dokumenata. Petrčane se spominju prvi put u god. 1070.,³ a kasnije mnogo češće nego Diklo.⁴

Međutim, nitko se nije dosada pobrinuo da istraži, nije li se na tim lokalitetima ili u njihovoj blizini sačuvao koji vredniji spomenik, koji bi vremenski odgovarao spomenutim mnogobrojnim ispravama. Istraživanja M. Klarića u tim krajevima su površna.⁵ U toku radova na evidentiranju kulturnih spomenika u zadarskoj okolini ustanovili smo, da se u samom Diklu nalazi vrlo interesantna romanička crkvice posvećena sv. Martinu, zatim oko 700 m. sjeverozapadno od sela, uz more, nalazi se romanička crkvice sv. Petra, a 3,5 km sjeverozapadno od nje, u blizini Petrčana, zanimljiva crkva-tvrđava posvećena sv. Bartulu.⁶ (Vidi sk. I i sl. 1)

Osim šturih historijskih podataka kod Bianchija⁷ o tim crkvicama nije nigdje ništa značajnog zabilježeno.

¹ F. Rački, *Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb 1877, 18, 20, 26.

² Rački, o. c. 62, 69.

³ Rački o. c. 96.

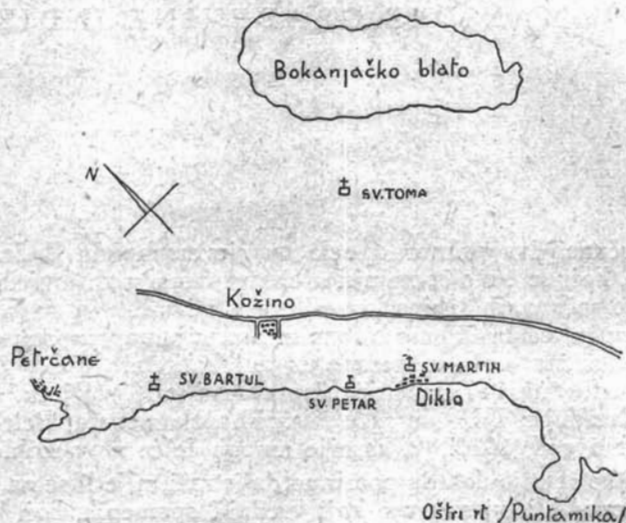
⁴ T. Smičklas M. Konstrenčić, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Zagreb 1904-1934, Vol. II-XV, II. 137, III. 236, 338, 441, IV. 24, 100, 142, V. 130, 134, VI. 170, 549, VII. 409, VIII. 378 i t. d.

⁵ M. Klarić, *Obrovac sredovječnih isprava*, *Vjesnik Hrv. arh. društva* NS. XVI, Zagreb 1935, 45.

⁶ Ograničavamo se u ovom članku samo na crkve, koje pripadaju Diklu. U Petrčanima se također spominju neke ruševine crkava.

⁷ C. F. Bianchi, *Zara cristiana II*, Zadar 1879, 172, 402.

Crkva sv. Martina nalazi se u centru Dikla. Uklopljena je u arhitektonski blok bivšeg dvorca obitelji Strmić, koji je nastao vjerojatno na mjestu stana (majura) samostana sv. Krševana. Osim crkve srednjovjekovnoj arhitekturi pripada i visoka kula u dvorištu. Crkva sv. Martina je longitudinalna građevina sa plitkom apsidom orijentirana prema jugoistoku. Presvođena je trima križnim svodovima, koji su odijeljeni jedan od drugoga potpornim pojasevima. Svodni pojasi se upiru preko imposta na jedva izbočene polupilastre, a križni svodovi na slijepe arkade pobočnih zidova. Tako su unutarnje plohe pobočnih zidova raščlanjene u tri slijepa luka, među kojima su dva pilastra, a svodovlje se sastoji od tri križna svoda sa dva potporna pojasa među njima,

Skica 1. Topografski raspored romaničkih crkava u Diklu

što daje zidnim ploham a i svodu priličnu živost. Neke nepravilnosti u mjerama gotovo se ne zapažaju. Četrdesetih godina prošloga stoljeća apside je bila zazidana, da se u štukaturi izradi okvir za oltarnu palu. Tada je valjda otvoren i veći prozor na jugozapadnom zidu. Čitav je interieur oslikan kričavim neobaroknim ornamentima, koji mnogo smetaju pregledu arhitekture. Vanjske plohe longitudinalnih zidova raščlanjene su dvjema lezenama u tri dijela kao i unutrašnje plohe; svaki od tih dijelova ima tri male slijepe arkade, koje se upiru na plitke konzole. Arkadice su srpaste, što je karakteristično za dalmatinsku romaniku. Raščlanjenost vanjskih ploha nije tretirana sasvim u skladu s unutarnjim raščlanjivanjem, tako da položaji lezena na vanjskim ploham odgovaraju položajima pilastra u unutrašnjosti, ali ipak neznatno odstupaju u zajedničkim sastajalištima na zidovima. Jugoistočno zidno platno nije spolja jednako podijeljeno; dvije krajnje plohe su šire, a srednja je 35 cm uža. Sjeveroistočna strana pokazuje skoro pravilnu podjelu na tri dijela. Vanjska je ploha apside glatka. Samo ispod strehe ima dosta istaknut vijenac. Trebalo bi ispitati, ne nalaze li se u tom vijencu zazidane arkadice.

Fasada je jednostavna s naglašenom osovinom, koja se spušta od preslice, koja ima gotičke oznake, preko malog grba⁸ i novijeg prozora na portal. Portal je jednostavan, romanički, s dvostrukim dovratnicima, koji prelaze u dvostruki srpasti luk. Nadvratnik ima po sredini isklesan mali stilizirani križ. Luneta nad nadvratnikom ispunjena je čitava natpisom, koji spominje titulare i donatora:

MEMENTO DÑE IĦU XPE FAMVLI TVI
 PETRI HĀC QVI ECĈLA DE PPRIO CŌSTRVĒ
 IUSSIT AD HONORĒ GENITRICIS TVE VIRGINIS
 MĀE SQ. APLI TUI PETRI NEC NŌ ET CŌFESORIS MAR
 TINI AD REMEDIŪ ANIME SVE SVORVQ. AM.

to jest: Memento Domine Iesu Christe famuli tui Petri, hanc qui ecclesiam de proprio construere iussit ad honorem Genitricis tue Virginis Marie, sanctique apostoli tui Petri, nec non et confesoris Martini, ad remedium anime sue suorumque. Amen.

U nbrojenom nizu srednjovjekovnih crkvice, koje su raštrkane po Dalmaciji, posvetni natpisi se rijetko nalaze, a još rjeđe oni, koji spominju donatore. Taj nam je natpis zbog toga dragocjen, samo, nažalost, ne donosi godine gradnje, koja bi riješila problem datiranja spomenika.

Po arhitektonskim osobinama ta rustična crkvice pokazuje zrele oblike romanike, koje običavamo datirati XIII. stoljećem. Međutim po buli pape Celestina III. od 17. V. 1195. doznajemo, da je u to vrijeme samostan sv. Krševana već u posjedu crkve sv. Martina u Diklu.⁹ Ako ta bula nije kasniji falsifikat, i ako u Diklu nije postojala još koja crkva posvećena sv. Martinu, trebalo bi zaključiti, da je sagrađena dosta prije od godine 1195. Donator Petar se brine za »sebe i svoje«, što dokazuje, da je svjetovno lice. Valjda je crkvu on ili koji njegov nasljednik darovao samostanu prije nego što je izdana bula.

Natpis, koji nam ne donosi godine, ne pomaže nam mnogo ni svojim paleografskim osobinama (v. sl. 4). On ima razvijeniju formu slova N (gotičku) značajnu za XIII. stoljeće, dok nas ligature slova T i V (kod riječi TVE) upućuju na Kolomanov natpis sa zvonika sv. Marije u Zadru iz 1105. godine. Kompariran s natpisom na luneti sporednih vrata crkve u Zemuniku, koji nosi godinu 1194.,¹⁰ pokazuje u nekim slovima razvijenije forme, dok u drugima zaostaje (zemunički na pr. ima slovo N kapitalnog tipa). Pošto smo se konzultirali s prof. M. Baradom, iznosimo ovdje njegovo mišljenje, da je natpis mogao nastati nešto ranije od godine 1195. Po tome bi se i arhitektonski elementi te crkvice mogli smatrati kao stariji od XIII. stoljeća. Crkva sv.

⁸ Grb se sastoji od štita sa tri horizontalne grede. Takav grb (samo s različitim bojama) upotrebljavale su u Zadru obitelji Grisogono i Venier.

⁹ »...ecclesiam S. Martini Yculi cum pertinentiis suis...« Bianchi o. c. 509; Smičiklas C. D. II, 274.

¹⁰ Bianchi o. c. 387 donosi samo tekst. O paleografskim osobinama raspravljamo po autopsiji.

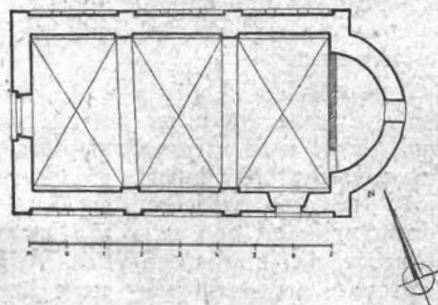
Krševana u Zadru, posvećena 1175. godine, ima slijepe arkadice, koje se na našoj crkvi pojavljuju u nešto rustičnijem obliku. Potporni pojasevi javljaju se kod naših preromaničkih crkava, isto tako i križni svodovi.

Dakle, ukoliko se ne bi poništila vrijednost papine bule, možemo smatrati, da je crkva sv. Martina u Diklu nastala negdje prije kraja XII. stoljeća.

Osim u navedenoj Celestinovoj buli crkva sv. Martina spominje se u ispravi izdanoj prije 13. X. 1242. godine, kojom je kralj Bela IV. potvrdio posjede samostanu sv. Krševana.¹¹ Po Bianchiju¹² je 1636. godine predana na upotrebu seljacima Dikla. Za župnu crkvu služila je do 1645. godine, kad je za to počela služiti crkva sv. Petra.

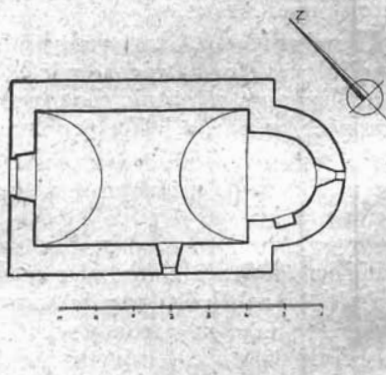
CRKVA SV. PETRA

Nalazi se uz more podalje od sela. Ona je jednostavan uobičajen tip romaničke seoske crkvice, kakav se, uz neke varijante, susreće kod nas do XV. stoljeća. Orijentirana je prema JI. Jednobrodan četvrtast prostor crkve pre-svođen je bačvastim svodom. Okrugla apsida ima šiljasti čeonu luk, što nas

Skica II.

Tlocrt crkve sv. Martina u Diklu

Skica III.

Tlocrt crkve sv. Petra u Diklu

već podsjeća na gotiku. Portal i uopće fasada jako slične na crkvu sv. Martina. Portal je jednostavniji s jednostrukim dovratnicima. Nadvratnik ima isklesanu rozetu s križem. Preslica, slična onoj sv. Martina, ima donekle gotički luk. Crkva prima svijetlo kroz male prozore, koji su originalni. Jedan se nalazi na fasadi, jedan na jugozapadnom zidu, a jedan na apsidi.

¹¹ «...» terram videlicet sancti Martini Diculi cum suis pertinenciis ...», Smičiklas, C. D. IV. 164.

¹² Bianchi o. c. 172.

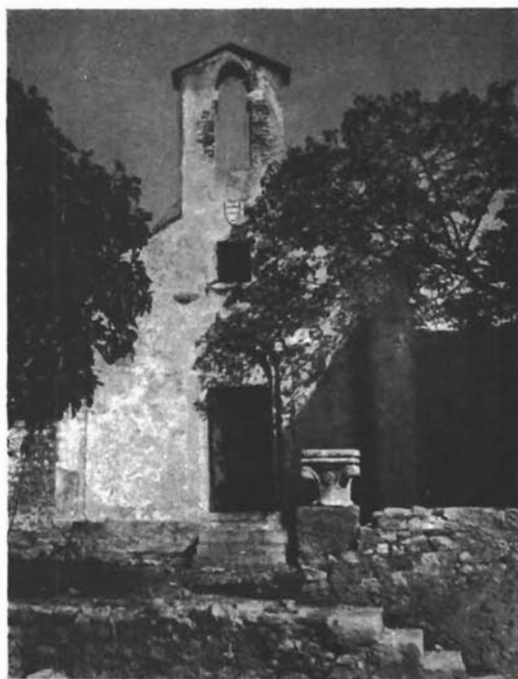
¹³ »Ecclesia sancti Petri de Diculo« Smičiklas C. D. III, 38 V. Brunelli, (Storia della città di Zara, Venezia 1913, 287, 288) bez razloga vezuje ovu crkvu zajedno sa crkvom sv. Martina uz donacionu ispravu bana Stjepana iz XI. stoljeća (Rački o. c. 46). Za njim se povodi i M. Klarić (L. C.) smatrajući kao i on izraz »vitula« u ispravi Diklom. Ne ulazeći u analizu njihovih topografskih kombinacija, koje nisu točne, crkva sv. Petra u Diklu po samim svojim stilskim osobinama nije mogla biti sagrađena u XI. stoljeću.

I. PETRICIOLI: *Tri romaničke građevine u Diklu*

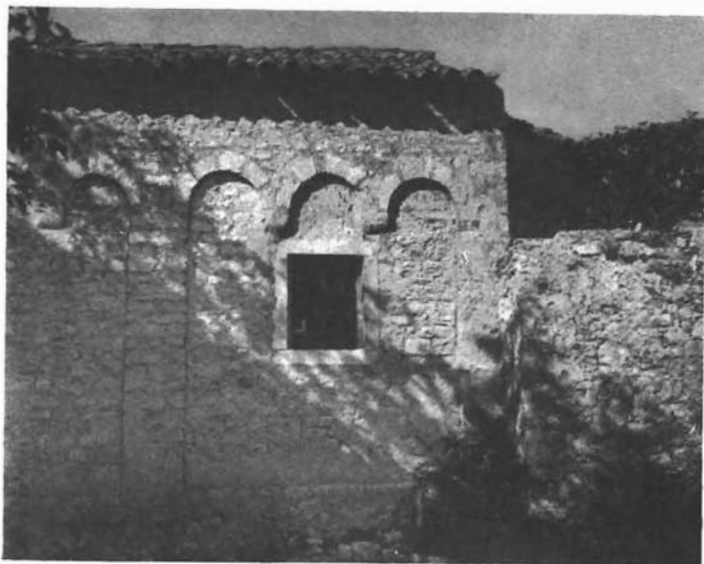

Sl. 1. Detalj karte 266/II iz Drž. arh. u Zadru (XVII. st.). Prikazane su crkve sv. Bartula, sv. Petra i sv. Tome

Sl. 2. Crkva sv. Martina u Diklu

I. PETRICIOLI: *Tri romaničke građevine u Diklu*

Sl. 3. *Crkva sv. Martina u Diklu. jugozapadni zid*

Sl. 4. *Crkva sv. Martina u Diklu. Natpis u luneti*

I. PETRICIOLI: *Tri romaničke građevine u Diklu*

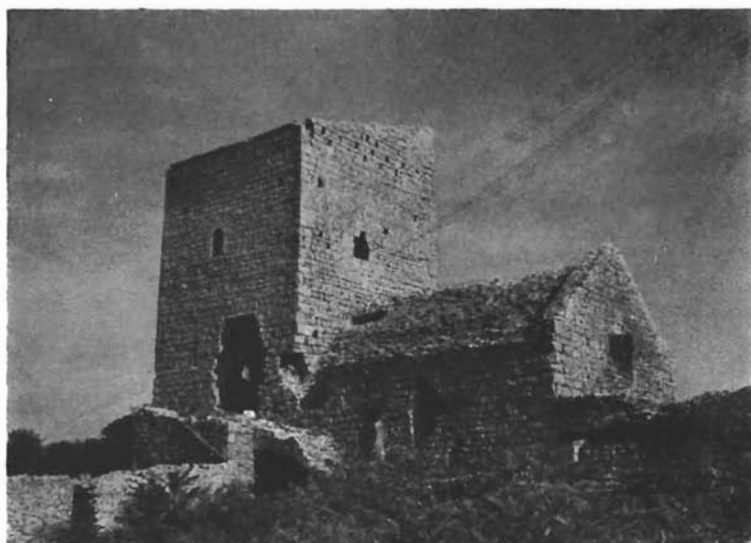

Sl. 5. Crkva sv. Petra kod Dikla

Sl. 6. Crkva sv. Petra kod Dikla, portal

I. PETRICIOLI: *Tri romaničke građevine u Diklu*

*Sl. 7. Crkva sv. Bartula (Kulina),
pogled s jugozapada*

*Sl. 8. Crkva sv. Bartula
(Kulina), ostaci starih fresaka*

I. PETRICIOLI: *Tri romaničke građevine u Diklu*

Sl. 9. *Crkva sv. Bartula (Kulina),
pogled s jugoistoka*

Sl. 10. *Crkva sv. Bartula (Kulina),
sjeveroistočni zid kule-zvonike*

Dugogodišnjim naplavama crkva je skoro do trećine svoje visine zatrpana zemljom. Inače je dosta dobro konzervirana; sačuvala su se i kamene ploče krova.

Crkva se prvi put spominje u ispravi od 4. II. 1204. u buli Inocenta III., kojom je uzeo pod zaštitu samostan sv. Krševana u Zadru i njegove posjede.¹³ Još je u upotrebi 1603. godine, kad ju je posjetio apostolski vizitator Priuli.¹⁴ Godine 1645. postaje župnom crkvom Dikla i u toj funkciji ostaje sve do 1710. godine, kad je župnik Zabručić sagradio novu.¹⁵

CRKVA SV. BARTULA

U blizini sela Petrčana nalaze se ruševine crkve-tvrđave. Narod je naziva »Kulina«, a ime sv. Bartula nalazimo u topografskim kartama.¹⁶ Ne nalazimo nikakvih podataka u historijskim izvorima.

Jedan dokumenat izdan u Zadru 1289. godine spominje doduše sv. Bartolomeja, samo ne precizira njegov položaj.¹⁷

Također ne nalazimo ništa ni u literaturi, osim što je navedeno kod Bianchiya, koji po dokumentima pozna na tom mjestu i zaselak imenom Bartulovac. Taj je objekt međutim interesantan zbog svojih arhitektonskih osobina. Imamo primjer utvrđene crkve romaničkog stila. Jednobrodni crkveni prostor presvođen bačvastim svodom ima okruglu apsidu. U širini lađe sagrađen je masivan zvonik skoro kvadratne osnove. U prizemlju su zvonika otvorene uske strijelnice, a isto tako na prvom katu, dok se na drugom katu nalaze mali romanički prozori, sa svake strane po jedan. Treći kat je dosta teško rekonstruirati. Na jugozapadnom zidu imamo niz četvrtastih rupa, na jugoistočnom, koji je kos zbog kasnijeg krova »na jednu vodu«, vidimo tri niza takvih rupa i jedan zazidan četvrtasti otvor. Na sjeveroistočnom zidu je kasniji prozor sa istim doprozornicima, kakvi se nalaze na romaničkim prozorima drugog kata, te dva zazidana četvrtasta otvora. Dok je vanjska ploha zidova glatka i okomita, u unutrašnjosti se po visini katova zid sužava, tako da je u prizemlju zid najdeblji, a u najgornjem katu najtanji.

Zidovi su crkve masivni. Crkva je imala dva romanička prozora na pobočnim zidovima, jedan nasuprot drugome. Onaj na sjeveroistočnom zidu bio je naknadno zazidan. Ulazni portal se nalazi na jugozapadnom zidu, dok druga vrata komuniciraju sa zvonikom.

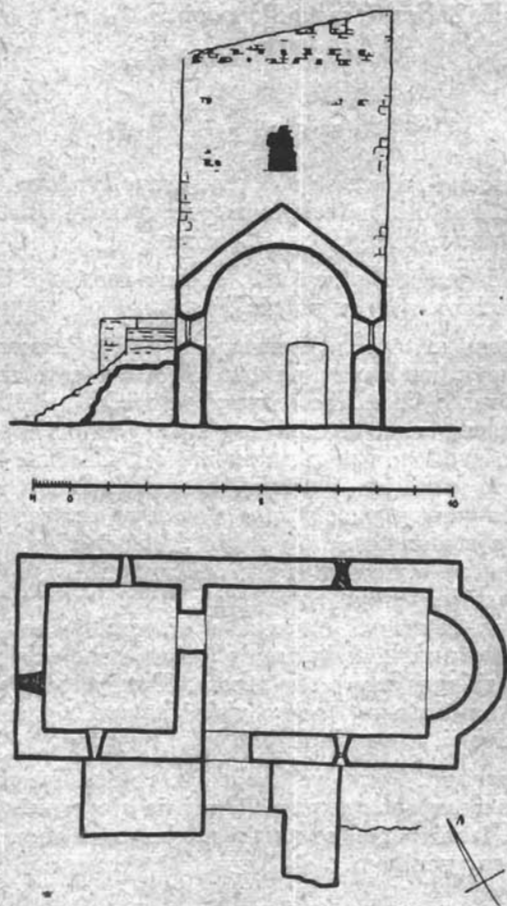
¹⁴ »Die praedicta (sc. ultimo aprilis 1603) Diclo. Se contulit postea ad ecclesiam Sancti Petri positam ad litus maris penes villam Diclo, quae habet coemeterium...« K. Horvat, Glagoljaši u Dalmaciji u početku 17. vijeka, Starine XXXIII, Zagreb 1911, 549.

¹⁵ Bianchi I. c.

¹⁶ Klarić (l. c.) je naziva crkvom sv. Tome. Ruševine crkve sv. Tome nalaze se doduše u istom području samo u blizini Bokanjačkog blata. To je ona crkva, koja se spominje u dokumentu od 15. VII. 1298. »...ad Blattam iuxta sanctum Thomam...« (Smičiklas, C. D. VII, 311). Ruševine pokazuju omanju crkvicu s uobičajenom orijentacijom, dugu zajedno s apsidom oko 11 m, a široku oko 5,5 m. Točan tlocrt se ne može izvući bez iskapanja.

¹⁷ »...a via que vadit in Kaurilmost ad sanctum Bartolomeum....«, Smičiklas, C. D. VI, 664.

Tehnika zidanja i kule i crkve jednaka je. Kamenje je pritesano, zidano u pravilnim slojevima. Obrada malih prozora na zvoniku dosta je jednostavna. Prozori imaju jednostavne doprozornike i monolitne srpaste lukove. Prozori crkve su nešto više obrađeni. Otprilike na sredini zida su najuži s isklesanim doprozornicima, a šire se prema unutrašnjosti i prema vani, što se vidi na priloženim nacrtima.¹⁸

Skica IV. Poprečni prijesjek i tlocrt crkve sv. Bartula (Kuline) kod Petřčana

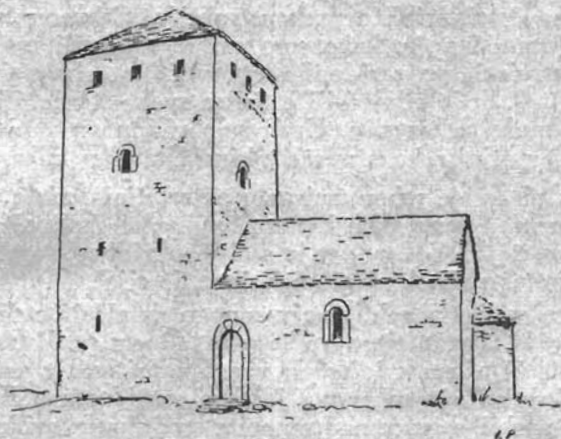
Portal je tipično romanički sa srpastim lukom. Nadvratnik s rupama za stožere vratnica na većoj je visini od luka, tako da je izvana luk otvoren bez lunete, za razliku od portala opisanih crkvica sv. Martina i sv. Petra. Taj se tip portala susreće uporedo s tipom portala s lunetom također kod profane

¹⁸ Priložen nacrt izradila je ing. arh. A. Faber, kojoj i u ovoj prilici zahvaljujemo.

arhitekture. Nedavno je pri čišćenju ruševina u Zadru otkrivena prizemna prostorija jedne romaničke kuće s takvim portalom. Inače se on javlja u Splitu i Trogiru.¹⁹

Tragova žbuke sačuvalo se je u unutrašnjosti crkve i zvonika, a vanjski su zidovi potpuno ogoljeni. Jedino jugoistočni zid do apside ima izvana ostataka žbuke, i to oslikane freskom. (sl. 8) Zanimljiv ornament, koji je islikan tamno-crvenom bojom, ne daje dovoljno elemenata za točniju dataciju. Sastoji se od dvostrukog kvadrata, koji uokviruje splet vijugavih listova. Po donjem rubu teče ornament pasjeg skoka.

Crkva sv. Bartula doživjela je u toku vremena kojekakve preinake. Najprije je prostor s jugozapadne strane crkve u površini od 20×18,5 m ograđen visokim zidom. Zid se naslonio na ugao crkve do apside i pokrio oslikanu žbuku. Zapravo su se zahvaljujući tome i sačuvale freske. U drugoj fazi pri-

Skica V. Rekonstrukcija crkve sv. Bartula

građena je sa sjeverozapadne strane prizemna zgrada, koja se naslonila na jugozapadni zid zvonika i prekinula ogradni zid. Da li istovremeno sa gradnjom ogradnog zida ili kasnije, a vjerojatno prije gradnje prizemnice, zvonik je dobio nov ulaz na prvom katu. Tom ulazu se prilazi vanjskim stubištem (balaturom), koje je sagrađeno pred samim portalom crkve. Poluluk stubišta pokrio je gornji dio luka i smanjio visinu portala za 30 cm. Valjda je u isto vrijeme s gradnjom stubišta modificiran i gornji dio kule-zvonika. Jugozapadni zid je nešto snižen, a sjeverozapadni i jugoistočni su zakošeni, da bi se postavio krov »na jednu vodu«. Valjda se te pregradnje tiče natpis pod prozorom trećeg kata:

QVESTA OPERA
RINOVO...D. A
NTO PAVLOVIC
PER SE E PER 1816
[SUOI EREDI]

¹⁹ C. Fisković, Romaničke kuće u Splitu i u Trogiru, Starohrvatska prosvjeta III. S. 2. sv., sl. 38, 39, 42.

Prozor ima romaničke doprozornike, kako smo već spomenuli, pa kako na drugom katu s jugoistočne strane nedostaju dijelovi prozora, lako je moguće, da su doprozornici preneseni ovamo. Inače tehnika zidanja oko prozora identična je sa zidanjem cijelog zvonika. Slojevi kamenja su kontinuirani do strehe. Dva zazidana otvora lijevo i desno od tog prozora pripadaju bez sumnje originalnoj gradnji, a isto tako i onaj sačuvan na jugoistočnom zidu, o kojem je bilo već govora.

Da li ranije ili tek Pavlovićevom pregradnjom 1816. godine, crkva je lišena svoje sakralne funkcije. Apsida je duhovito upotrebljena za ognjište, kalota joj je probušena, da se ognjište poveže s dimnjakom, sagrađenim u tu svrhu na krovu (sl. 9). Jugoistočni zabat je bio povišen za 30 cm. Taj dodatak, koji je valjda nosio nov krov, strši nespretno i kvari izgled čitavoj crkvi.

Sve kasnije pregradnje nisu u biti izmijenile izgled te zanimljive građevine, tako da nam je bez mnogo truda omogućena analiza njenog originalnog oblika. Prilažemo crtež približne rekonstrukcije. Crkvenu lađu lako rekonstruiramo. Problematičan je, kako smo ranije naglasili, samo vrh zvonika, koji smo rekonstruirali po zazidanim otvorima na sjeveroistočnom i jugoistočnom zidu. Da li ih je bilo tri ili četiri sa svake strane, ili su bili drukčije raspoređeni, ne može se utvrditi. Uzeli smo visinu sjeveroistočnog zida kao završnu visinu i po njoj rekonstruirali visinu čitava zvonika.

Krov u obliku piramide rekonstruiramo po crtežima crkve sv. Bartula, koje smo našli na starim topografskim kartama zadarske okolice.²⁰ Prilažemo fotografiju jedne karte iz XVII. st., gdje se lijepo vidi ne samo izgled sv. Bartula, nego i smještaj svih objekata, o kojima je riječ.

Sve tri crkvice iz Dikla zahtijevaju mnogo detaljniji arhitektonski studij i mnogo pedantniju obradu nego što je naša. Crkvu sv. Petra trebalo bi prokopati, da se istraži njena originalna visina i pritom je preciznije arhitektonski snimiti. Istu pažnju zahtijeva i crkva sv. Martina. Kulina se pak po svom originalnom obliku ističe nad mnogim srednjovjekovnim seoskim crkvicama u čitavoj Dalmaciji, tako da je treba proučiti s najvećom pažnjom (sl. 1).

Bitno je zasada, da uđu u našu stručnu literaturu, što smo, nadamo se, ovim i postigli.

RESUMÉ

TROIS CONSTRUCTIONS ROMANES A DIKLO

L'auteur décrit trois petites églises romanes du village de Diklo près Zadar qui n'ont par encore été étudiées dans notre littérature scientifique. La première, dédiée à St Martin, est située au centre du village. De forme longitudinale, elle a une nef et les pans extérieurs des murs longitudinaux richement ramifiés. Elle est couverte de voûtes croisées. Dans la lunette du portail se trouve inscrit le nom du donateur de l'église, un certain Pierre. Mentionnée

²⁰ Drž. arhiv u Zadru. Karta br. 265 iz 1675. god., karta br. 266/II.

la première fois dans la bulle du pape Célestin III. adressée au monastère de St Krševan (Chrysogone) à Zadar, en 1195, cette église doit remonter à la fin du XIIe siècle.

L'autre église, dédiée à St Pierre, est située hors du village, près de la mer et à 700 m. environ de la première. Beaucoup plus simple, à une nef, avec abside en hémicycle, elle est couverte d'une voûte en forme de tonneau. Cette église est mentionnée la première fois dans la bulle du pape Innocent III au monastère Saint-Krševan de Zadar, en 1204.

La troisième église, dédiée à saint Barthélemy, est située près du village de Petrčani. Elle représente un type intéressant d'église fortifiée. L'intérieur est à une nef, carrée, avec abside en demi-cercle, couvert de voûte en forme de tonneau. Un lourd clocher à trois étages, large dans sa base comme la nef de l'église, servait aussi de tour fortifiée. Plus tard, l'église a perdu sa fonction sacrée et c'est alors qu'on y a ajouté une grande cour et, ensuite, une maison rez-de-chaussée. En outre, on a construit un escalier extérieur qui conduit au premier étage du clocher, tandis que le troisième étage a été transformé en toit incliné d'un seul côté. Au sommet du clocher une inscription rappelle une reconstruction exécutée en 1816.

